

ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ

УДК 339.543:339.922(477)

doi: <https://doi.org/10.15330/apred.1.20.280-292>

Мельник В. М.¹, Руденко В. В.², Євтушенко Н. М.³

ФІСКАЛЬНІ ЕФЕКТИ МИТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

¹Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра фінансів,
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав,
08401, Україна,
тел.: (044) 293-11-10,
e-mail.: finansu2022@ukr.net,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7439-1564>

²Вінницький навчально-науковий інститут економіки
ЗУНУ,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра фінансів, банківської справи та страхування,
вул. Гонти, 37, м. Вінниця,
21017, Україна,
тел.: (0432) 55-32-29,
e-mail.: kfbss_vnnie@wunu.edu.ua,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4911-7600>

³Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра фінансів,
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав,
08401, Україна,
тел.: (044) 293-11-10,
e-mail.: finansu2022@ukr.net,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4752-6742>

Анотація. У реаліях сьогодення, в умовах розвитку інтеграційних процесів, активного входження України у світове господарство та загальної лібералізації зовнішньої торгівлі, формування й реалізація митної політики залишається важливим завданням в контексті отримання фіскальних ефектів. Для забезпечення економічного відновлення й зростання необхідно провадити таку митну політику, яка уможливило ефективне регулювання зовнішньоекономічної діяльності, водночас забезпечуючи стабільні надходження митних платежів до державного бюджету. Відтак необхідно звернути увагу на фіскальні ефекти митної політики в умовах входження до європейського та світового торгівельно-економічного простору.

Стаття присвячена вивченню актуальних питань формування та реалізації митної політики держави, аналізу наслідків функціонування митних союзів та обґрунтуванні фіскальних ефектів для України та країн-членів ЄС у межах митного союзу ЄС.

Специфіка наукових завдань, що становлять предмет дослідження, вимагала використання комплексу спеціальних методів, застосування яких допомогло визначити зміст митної політики, розглянути специфіку її проведення в умовах інтеграції, зокрема при входженні до митних союзів, а також оцінити фіскальні ефекти митної політики України та країн-членів ЄС, що мають спільний митний союз.

У статті досліджено поняття «митна політика» з позиції законотворці і науковців, обґрунтовано її авторське визначення Розглянуто розвиток митної політики в умовах розвитку інтеграційних процесів. Розглянуто переваги та недоліки функціонування митних союзів.

В результаті дослідження доведено, що в Україні з початком входження до зони вільної торгівлі з ЄС та в країнах-членах ЄС при входженні до митного союзу ЄС, відбулося нарощування митних платежів до бюджету при переважанні ефекту «створення» торгівлі. Останній полягає у тому, що після утворення митного союзу і скасування ввізного мита, коли іноземні товари із країн об'єднання стають дешевшими від вітчизняних, а споживачі купують імпорتنі товари замість вітчизняних, виникає та розширюється імпорتنий товарний потік, відтак ефективніше використовуються ресурси інтеграційного об'єднання та зростають митні платежі до бюджету.

Ключові слова: митна політика, митний союз, вільна митна зона, митні платежі, фіскальні ефекти, ефект «створення» торгівлі».

Melnyk V. M.¹, Rudenko V. V.², Yevtushenko N. M.³

FISCAL EFFECTS OF UKRAINE'S CUSTOMS POLICY IN THE CONDITIONS OF INTEGRATION PROCESSES

¹Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,
Ministry of Education and Science of Ukraine,
Department of Finance,
Sukhomlyns'koho str., 30, Pereiaslav,
08401, Ukraine,
tel.: (044) 293-11-10,
e-mail: finansu2022@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7439-1564>

²Vinnitsia Educational and Research Institute of
Economics WUNU,
Ministry of Education and Science of Ukraine,
Department of Finance, Banking and Insurance,
Honty str., 37, Vinnitsia,
21017, Ukraine,
tel.: (0432) 55-32-29,
e-mail: kfbss_vnnie@wunu.edu.ua,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4911-7600>

³Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,
Ministry of Education and Science of Ukraine,
Department of Finance,
Sukhomlyns'koho str., 30, Pereiaslav,
08401, Ukraine,
tel.: (044) 293-11-10,
e-mail: finansu2022@ukr.net,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4752-6742>

Abstract. In today's realities, in the conditions of the development of integration processes, Ukraine's active entry into the world economy and the general liberalization of foreign trade, the formation and implementation of customs policy remains an important task in the context of obtaining fiscal effects. To ensure economic recovery and growth, it is necessary to implement a customs policy that enables effective regulation of foreign economic activity, while at the same time ensuring stable receipts of customs payments to the state budget. Therefore, it is necessary to pay attention to the fiscal effects of the customs policy in the conditions of entry into the European and world trade and economic space.

The article is devoted to the study of current issues of the formation and implementation of the customs policy of the state, the analysis of the consequences of the functioning of customs unions and the justification of fiscal effects for Ukraine and EU member states within the borders of the EU customs union.

The specifics of the scientific tasks that are the subject of the research required the use of a set of special methods, the application of which helped to determine the content of customs policy, to consider the specifics of its implementation in the context of integration, in particular, when joining customs unions, as well as to assess the fiscal effects of the customs policy of Ukraine and its member countries EU, which have a common customs union.

The article examines the concept of "customs policy" from the standpoint of legislators and scientists, substantiates its author's definition. The development of customs policy in the context of the development of integration processes is considered. Advantages and disadvantages of functioning of customs unions are considered.

As a result of the study, it was proved that in Ukraine with the beginning of the entry into the free trade zone with the EU and in the EU member states upon joining the EU customs union, there was an increase in customs payments to the budget with the prevailing effect of "creating" trade. The latter consists in the fact that after the formation of the customs union and the abolition of import duties, when foreign goods from the union countries become cheaper than domestic ones, and consumers buy imported goods instead of domestic ones, the flow of imported goods arises and expands, so the resources of the integration union are used more efficiently and growing customs payments to the budget.

Key words: customs policy, customs union, free customs zone, customs payments, fiscal effects, effect of "creation" of trade.

Вступ. Наразі розвиток світової економіки характеризується посиленням взаємозалежності країн внаслідок уніфікації правил та гармонізації норм у міжнародній торгівлі, що передбачають використання державного інструментарію впливу на зовнішньоторговельну політику засобами добровільного прийняття зобов'язань при приєднанні до міжнародних організацій (таких як СОТ) та/або інтеграційних блоків (як-от ЄС, НАФТА, АСЕАН). При цьому одним із ключових елементів сучасної міжнародної торговельної політики виступає митна політика, яка, в умовах зміцнення зовнішньоекономічних відносин та спільної протидії держав спробам ескалації торговельних воєн, змінила курс із досягнення фіскальних цілей до забезпечення регулятивно-захисних. Незважаючи на це, митна політика продовжує відігравати значну роль у формуванні доходів бюджету Української держави. Відтак особливої актуальності набуває аналіз фіскальних ефектів вітчизняної митної політики в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів та тестування гіпотези спільного митного союзу для оцінки ефективності мита в контексті вступу до ЄС.

Постановка завдання. Питаннями формування та реалізації митної політики займалися багато видатних вчених, серед яких: О. Гребельник [2], В. Денисенко [3], С. Ківалов і Б. Кормич [5], А. Крисоватий та О. Дем'янюк [8], М. Лепеха та М. Смоляр [10], О. Микуляк і Л. Ткачик [4], Д. Приймаченко [6], О. Разумова [7], О. Радченко [9] та ін. Фіскальну функцію (ціль) митної політики розглядали сучасні науковці, зокрема: І. Гуцул [11], А. Крисоватий та О. Дем'янюк [82], М. Лепеха та М. Смоляр [10], О. Микуляк і Л. Ткачик [4], П. Пашко [12] та ін. Вплив інтеграційних процесів на розвиток митної політики вивчали українські та зарубіжні дослідники, як-от: У. Озгокер і З. Бедірхан [17], В. Петухова [14], К. Френсіс [13], В. Кабіра, Дж. Ньороге, Д. Джума, А. Халід [16] та ін. Незважаючи на значну кількість досліджень, питання фіскальних ефектів митної політики України в умовах інтеграції до цих пір мало розроблені та потребують подальших наукових розвідок.

Мета дослідження полягає у розробці теоретичних засад митної політики держави, аналізі наслідків функціонування митних союзів та визначенні фіскальних

ефектів для України та країн-членів ЄС у межах митного союзу ЄС.

Результати. Незважаючи на гадану банальність, сутність митної політики та її бюджетних ефектів є дискусійним питанням з точки зору поєднання теорії та практичних підходів законодавчого регулювання. Зокрема, Митний кодекс України визначає митну політику як «систему принципів та напрямів діяльності держави у сфері захисту митних інтересів та забезпечення митної безпеки України, регулювання зовнішньої торгівлі, захисту внутрішнього ринку, розвитку економіки України та її інтеграції до світової економіки» [1]. Відтак незрозумілою є звітність Державної митної служби України, де чи не головним питанням позиціонується забезпечення надходжень до бюджету.

Близьким до митного законодавства є позиція низки науковців щодо трактування митної політики як засадничих принципів і певної спрямованості діяльності держави. Так, Гребельник О. П. вважає, що «митна політика – це система принципів та напрямів діяльності держави у сфері забезпечення своїх економічних інтересів та безпеки за допомогою митно-тарифних та нетарифних заходів регулювання зовнішньої торгівлі» [2, с.23]. Денисенко В. В. визначає митну політику як «систему принципів та напрямів діяльності держави у сфері захисту митних інтересів та забезпечення митної безпеки України, регулювання зовнішньої торгівлі, захисту внутрішнього ринку, розвитку економіки України та її інтеграції до світової економіки» [3, с.52]. Микуляк О. В. і Ткачик Л. П. розглядають митну політику як «систему принципів, напрямів та інструментів впливу держави на зовнішньоекономічні відносини, враховуючи необхідність реалізації та захисту національних економічних інтересів» [4, с.70].

Когорта дослідників митну політику відносить до сфери впливу певних компетентних органів і тлумачить її з позицій діяльності таких інститутів. Зокрема, Ківалов С. В. і Кормич Б. А. стверджують, що «митна політика – це складова внутрішньої та зовнішньої політики, яка визначає зміст діяльності держави та її компетентних органів у сфері регулювання зовнішньоекономічних відносин та організації митної системи і має на меті захист національних інтересів, національної безпеки і економічного суверенітету держави» [5, с.9]. Приймаченко Д. В. наголошує, що «митна політика – це відносно стабільна, організована діяльність державних інституцій, скерована на визначення мети та напрямків загальнодержавної політики в конкретній сфері та їх реалізація за допомогою політико-правових, економічних, організаційних заходів, спрямованих на захист національних інтересів і безпеки» [6, с.17]. Разумова О. І. під митною політикою вбачає «невід’ємну складову державної політики, яка формується державними інституціями та реалізується виключно державними органами, спрямована на забезпечення прав і законних інтересів громадян, суб’єктів господарювання, держави, розвивається в напрямку гармонізації та уніфікації із загальноприйнятими міжнародними стандартами та охоплює процес свого формування та реалізації» [7, с.124].

Окремі вчені висвітлюють митну політику як сукупність заходів, що вживаються на державному рівні. Так, Крисоватий А. І. та Дем’янюк О. Б. визнають, що «митна політика являє собою певний комплекс заходів, спрямованих на забезпечення ефективного функціонування митних кордонів, забезпечення захисту національних інтересів та національної безпеки держави у зовнішньоекономічній сфері» [8, с.68]. Радченко О. М. описує митну політику як «систему економічних, правових, організаційних та інших широкомасштабних заходів, що проводяться державою в особі органів законодавчої та виконавчої гілок влади і спрямованих на всебічне регулювання митних відносин і реалізацію внутрішньо- і зовнішньоекономічних інтересів держави» [9, с.304]. Лепеха М. О. та Смоляр М. М. під митною політикою розуміють «систему заходів, спрямованих на забезпечення економічної охорони державних кордонів і

виконання зовнішньоекономічної програми держави в міжнародному спілкуванні через засоби митного регулювання, тобто державного впливу на сферу митних відносин» [10, с.119].

Виходячи із аналізу думок науковців, можна прийти до висновку, що митна політика є сукупністю взаємопов'язаних заходів державного впливу на забезпечення національних інтересів в економічній і громадсько-безпековій сферах, які реалізуються через застосування тарифних і нетарифних інструментів регулювання зовнішньоекономічних відносин.

Зауважимо, що багато дослідників [4, с.72; 8, с.71-72; 10, с.119; 11, с.232; 12, с.116-123] серед функцій митної політики виокремлюють фіскальну, яка пов'язана із формуванням доходів державного бюджету шляхом стягування митних платежів. Як відзначають Ківалов С. В. і Кормич Б. А., превалювання фіскальної функції митної політики визначає зміст державної діяльності в межах її економічної функції [5, с.23].

Отже, коли ми говоримо про застосування тарифних інструментів митної політики, то питання бюджетних надходжень, тобто фіску, впливає автоматично. Проте пріоритетність фіскальної функції митної політики залежатиме від історичного періоду, який аналізується. Відомо, що у давні часи митниці створювалися з основною метою акумуляції доходів казни. Із зародженням капіталістичних відносин і зростанням виробництва додалася функція захисту вітчизняних виробників – протекціонізму, яка стала навіть окремим напрямом політики. Застосування мита із протекціоністською метою і надалі підтримувало реноме питання бюджетних надходжень від митної справи. Однак промислові революції настільки посприяли економічному зростанню, що національному капіталу найбільш успішних країн стали затісними державні кордони. Відтак першою Англія проголошує політику вільної торгівлі – фритредерства. Не можна сказати, що вона зараз існує у чистому вигляді, але безперечно переважає у комбінованих із протекціонізмом підходах. У цих умовах беззаперечним є те, що переважання принципів вільної торгівлі призводить до потенційного обмеження надходжень митних платежів до бюджету, і, відповідно, вони вже не є головною метою митної політики. Бравада чиновницьких рапортів тут скоріше є даниною традиціям і популістським проявом, оскільки захисні і регулятивні цілі є основними, однак менш презентабельними і інколи невимірними.

Тим не менш, фіскальні ефекти митної політики наявні і часто використовуються як аргумент вектору розвитку держави. До прикладу, щодо інтеграційних процесів: відмова від митного оподаткування торговельних операцій з партнерами при входженні в митні союзи представляється супротивниками інтеграції як бюджетні втрати, що негативно вплинуть на економіку та соціум.

Наявні дослідження не підтверджують, хоча і однозначно з точки зору фіску не спростовують такі твердження. Тому спочатку зосередимось на теоретичному аналізі існуючих напрацювань.

Сам факт формування митних союзів зумовлений двома обставинами: перша – винятково економічна, породжена прагматичною взаємовигідністю міжнародного торговельного співробітництва; друга – політична, заснована на високому рівні дружніх взаємовідносин між державами-учасницями. Найбільш узагальнено митний союз – це угода між державами, за якою усуваються всі тарифи, пов'язані із рухом товарів і послуг між ними, та встановлюється єдиний тариф щодо третіх країн. З точки зору міжнародного права – це договірне утворення, в межах якого діють спільно вироблені і прийняті правила застосування тарифів та митних процедур, обов'язкові для усіх держав-учасниць. Отже, це політична домовленість, основним об'єктом якої є створення зони вільної торгівлі, однак не тільки з ліквідацією тарифних і кількісних обмежень на торгівлю між підписантами, а й із введенням спільного зовнішнього

тарифу на торговельні операції з третіми країнами та формуванням єдиної спільної переговорної позиції щодо торгівлі і тарифів.

Якщо узагальнити правові, економічні та суспільно-політичні ознаки митних союзів, то їхніми основними характеристиками є [13, с.15]: створення зони вільної торгівлі між державами-учасниками на основі скасування митних платежів та нетарифних перешкод; забезпечення єдиних підходів щодо опису, ідентифікації, кодування та тарифної класифікації товарів; впровадження спільного зовнішнього митного тарифу, єдиних стандартів оцінки, уніфікованих митних процедур, що застосовуються для торгівлі з третіми країнами, які не є учасниками об'єднання; гармонізація національного митного законодавства, митних органів, торговельної документації; запровадження спільних правил щодо митних режимів, визначення походження товарів, реалізації заходів нетарифного регулювання; забезпечення безперешкодного (з точки зору митних правил) переміщення громадян в межах митного союзу.

Як форма інтеграційного об'єднання митні союзи виникали на основі цілком прагматичних договірних рішень, в результаті яких усувалися, перш за все, бар'єри щодо міжнародного руху товарів і послуг. Це створювало передумови більш глибокої спеціалізації виробництва, але жодним чином не отримало на початках наукового обґрунтування ні щодо своєї ефективності, ні щодо напрямів подальшого розвитку.

Перші теоретичні обґрунтування митних союзів з'явилися лише в середині ХХ століття, тоді як практична реалізація ідеї утворення таких об'єднань існувала з початку ХІХ століття (зокрема, митний союз німецьких держав «Zollverein», назва якого з німецької так і перекладається – митний союз, митне об'єднання). Перед Другою світовою війною їх було більше півтора десятки, а по її закінченню розпочалася переговорна робота з формування міжнародного об'єднання в Європі, якому судилося у майбутньому стати найбільшим з відомих митних союзів у світі (за теперішньою назвою – ЄС). Одним з обґрунтувань використовувався позитивний досвід існуючого на той час меншого митного союзу – країн Бенілюкс (Бельгії, Нідерландів і Люксембургу). І лише тоді з'явилися розробки американського економіста Джейкоба Вайнера, ідея якого «була витверезною: вплив митного союзу на добробут і міжнародну торгівлю не визначено, він може бути сприятливим і несприятливим» [14, с.55]. Одночасно присутні два типи ефектів («створення» і «відхилення» торгівлі, або іншими словами, сприяння розширенню і обмеження торговельних операцій), зумовлюють необхідність глибокого аналізу, порівняння втрат і вигод та виявлення переважання одного з них у кожному конкретному випадку. Переважання ефекту «створення торгівлі» зумовлює зростання виробництва, зайнятості і добробуту. Одним із наслідків цього є і додаткова акумуляція податкових надходжень до бюджету (причому сукупно, від різних податків, не лише від митного оподаткування).

Ці висновки пізніше були розширені прихильниками «всеохоплюючої угоди», яка прибрала б усі торговельні бар'єри через скорочення всіх мит для усіх країн і всіх товарних потоків. Використання при цьому недискримінаційних підходів мало б забезпечити позитивні економічні ефекти для всіх. Ідея «всеохоплюючої угоди» була подана лауреатом Нобелівської премії з економіки 1977 року, англійським економістом Джеймсом Мідом (1907–1995). Ця його думка стала визначним внеском у теорію міжнародної торгівлі і міжнародного руху капіталу і суттєво вплинула на формування сучасних митних союзів. Серед них успішними міжнародними зовнішньоекономічними проєктами стали [15]: Андське співтовариство (CAN); Карибське співтовариство (CARICOM); Центральноамериканський спільний ринок (CACM); Східноафриканське співтовариство (EAC); Економічне та валютне співтовариство Центральної Африки

(СЕМАС); Євразійський митний союз (EACU); Митний союз Європейського Союзу (EUCU); Митний союз ЄС-Андорра; Митний союз ЄС-Сан-Марино; Митний союз ЄС-Туреччина; Рада співробітництва Перської затоки (GCC); Ізраїльсько-палестинський митний союз; Південний спільний ринок (MERCOSUR); Південноафриканський митний союз (SACU); Митний союз Швейцарія-Ліхтенштейн (CH-FL); Західноафриканський економічний і валютний союз (WAEMU).

Ретроспективний аналіз формування і розвитку успішних митних союзів засвідчує наявність низки позитивних ефектів, які сприяють «створенню торгівлі», основними з яких є [16]:

– посилення конкуренції між виробниками різних країн-членів митного союзу в результаті скасування протекціоністського захисту. На цій основі спрацьовують стимули нарощування ефективності кожного учасника конкурентної боротьби з метою забезпечення виграшу собі. В результаті зростає загальний рівень ефективності, знижуються витрати виробництва та оптимізується розподіл і використання ресурсів;

– вільний доступ виробників кожної країни-учасниці до розширеного ринку в межах усього митного союзу в результаті усунення бар'єрів. Це також стимулює зростання виробництва, створення нових робочих місць при скороченні середніх загальних витрат виробників;

– приплив інвестицій (який провокують два названі вище ефекти, особливо з боку транснаціональних компаній, зацікавлених у нарощуванні своєї ринкової бази);

– забезпечення економічної стабільності на основі узгодженості політичних позицій країн-учасниць та виключення зовнішньоторговельних і валютних конфліктів;

– захист (через спільні тарифні і нетарифні бар'єри) виробників у межах митного союзу від зовнішнього впливу конкуренції з потужнішими резидентами держав, що не є членами.

Поряд з цим, митні союзи породжують і низку негативних ефектів, які здатні спричинити «відхилення» торгівлі, тобто скорочення виробництва і постачань товарів якоюсь із окремо взятих країн. Серед них особливо актуальними не для глобальної економіки, а для країн-членів митних союзів, є [17, с.41-42]: складність встановлення спільного митного тарифу і обмеження економічного суверенітету держав-членів в частині коригування торговельної політики з метою захисту окремих своїх інтересів в окремих сегментах ринку; нерівномірність розподілу вигод від зняття торговельних бар'єрів.

Чим в результаті обернеться для України рух до членства у ЄС, у процесі якого вона повинна стати членом митного союзу ЄС? Відповідь на це запитання можна отримати на основі аналізу бюджетних ефектів митної політики України в умовах інтеграційних процесів, що відбуваються перед приєднанням до митного союзу. Адже певне нарощування фіску відбувається при переважанні ефекту «створення» торгівлі, або ж навпаки, «відхилення» торгівлі можна відстежити за показниками зниження надходжень податків на зовнішню торгівлю за інших незмінних умов (наприклад, за незмінності валютного курсу). Хоч надходження від податків на зовнішні операції можуть бути успішно компенсовані внутрішнім оподаткуванням в результаті зростання економіки під дією охарактеризованих вище позитивних ефектів приєднання до митного союзу, але перші діагностичні висновки в умовах, що передують вступу, можуть бути зроблені на основі коливання обсягів надходження митних платежів.

Україна, хоч наразі і не є членом митних союзів, має 20 угод про зони вільної торгівлі, що загалом охоплюють 48 країн і 900 млн. споживачів. Перші з них – двосторонні і багатосторонні з країнами СНД – було укладено ще у 1991-1992 рр. одразу ж після проголошення незалежності. Потім 1996 р. – з Грузією, 2001 р. – з Північною Македонією, 2012 р. – з державами-членами Європейської асоціації вільної

торгівлі, 2013 р. – з Чорногорією, 2014 р. – з ЄС (Угода про асоціацію, за якою з 01.01.2016 р. утворено зону вільної торгівлі з ЄС, що у повному обсязі запрацювала з 01.09.2017 р.); 2016 р. – з Канадою, 2018 р. – участь у Регіональній конвенції про пан-євро-середземноморські преференційні правила походження, 2019 р. – з Ізраїлем (набрала чинності з 2021 р.), 2020 р. – з Великою Британією (набрала чинності з 2021 р.), 2022 р. – з Туреччиною. Отже, наймасштабніші угоди припадають на період з 2014 року. Надходження митних платежів до державного бюджету за цей період характеризувалися такими даними (рис. 1).

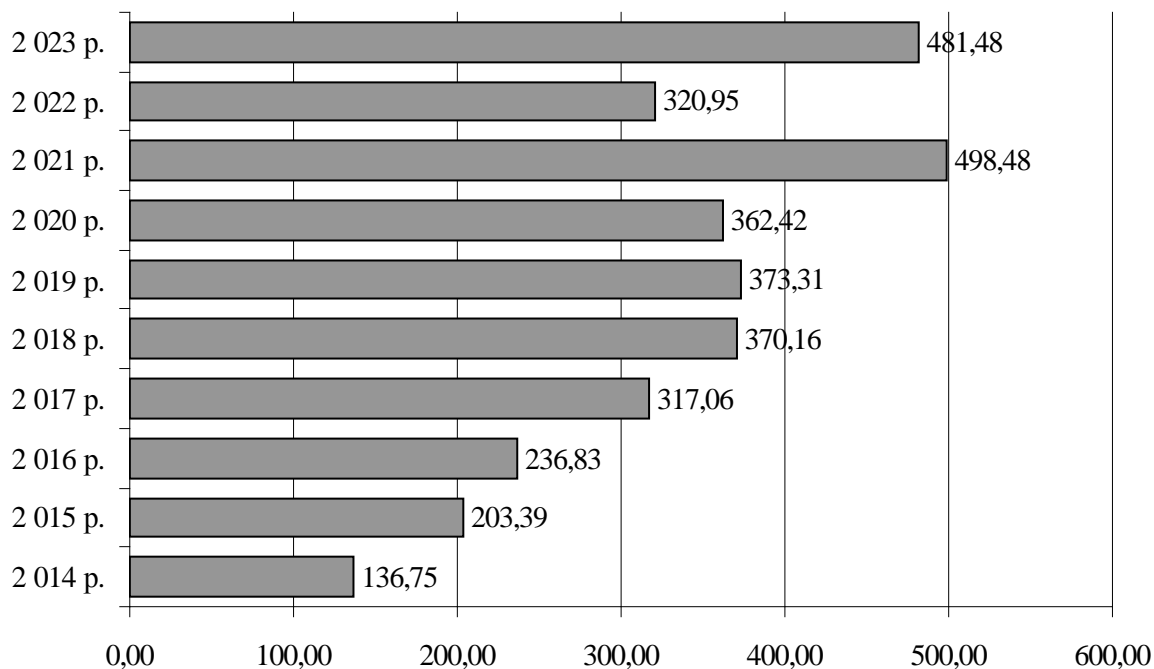

Рис. 1. Надходження митних платежів до Державного бюджету України, млрд. грн.

Fig. 1. Receipt of customs payments to the State Budget of Ukraine, billion UAH.

Джерело: складено авторами на основі [18]

Source: compiled by the authors based on [18]

З наведеного спостерігається в цілому зростаюча динаміка, яка цілком може пов'язуватися із укладанням угод про зони вільної торгівлі. Порівняно незначне коливання надходжень у 2020 р. варто пов'язувати із впливом корона-кризи. Аналогічні зміни спостерігалися і у сусідніх країнах – членах ЄС, причому у багатьох амплітуда коливань була суттєво більшою, про що свідчать дані нижче. Різне ж падіння надходжень у 2022 р. пов'язане із повномасштабним вторгненням росії в Україну та початком широкомасштабної війни. Подальше відновлення обсягів надходжень у 2023 р. зумовлене повним відкриттям кордонів країнами ЄС для України та поновленням шляхів постачань в результаті відбиття російської агресії, перш за все, на півдні країни та у Чорному морі.

Однак, є ще один вагомий чинник, який впливає на обсяги надходжень митних платежів. Це валютний курс. Адже зовнішньоторговельні угоди укладаються у вільноконвертованій валюті і суми контрактів та обсяги постачань декларуються та стають об'єктом оподаткування у гривнях за курсом НБУ. Узагальнення змін останнього простежуються на основі аналізу офіційного курсу долара США на початок кожного з аналізованих років (рис. 2).

Отже, у той же період переважно спостерігалось і зростання валютного курсу.

Напряг його впливу можна відстежити за кутами нахилу графіків темпів приросту надходжень митних платежів та валютного курсу у відсотках (рис. 3).

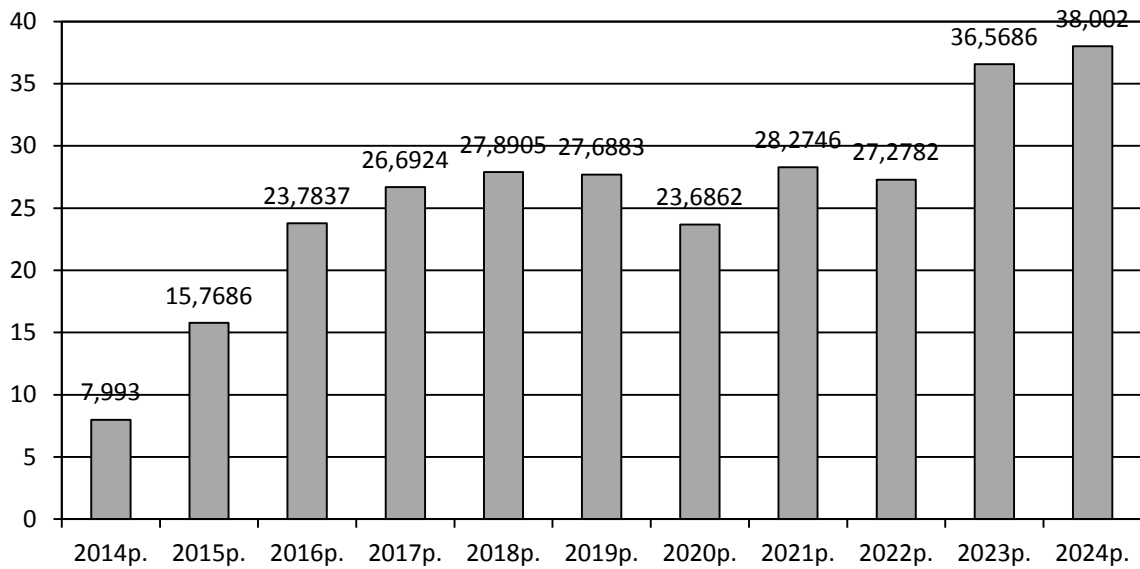

Рис. 2. Офіційний валютний курс (грн./дол. США) (на початок року)

Fig. 2. Official exchange rate (UAH/USD) (at the beginning of the year)

Джерело: складено авторами на основі [19]

Source: compiled by the authors based on [19]

Рис. 3. Динаміка темпів приросту (%) митних платежів та офіційного валютного курсу в Україні.

Fig. 3. Dynamics of growth rates (%) of customs payments and the official exchange rate in Ukraine.

Джерело: складено авторами на основі [18; 19]

Source: compiled by the authors based on [18; 19]

З рис. 3 слідує досить пояснювана ситуація. З початком дії наймасштабнішої угоди (з ЄС) динаміка темпів приросту надходжень від митних платежів і темпів приросту курсу валюти була різноспрямованою. При цьому темп приросту курсу

знижувався, а темп приросту митних платежів – навпаки зростав. Отже, це зростання не було спричинене зміною валютного курсу, а доводить позитивний вплив зони вільної торгівлі на внутрішню економічну активність, в результаті якої відбулося збільшення обсягів експортно-імпортних операцій в цілому за всіма напрямками постачань. У подальшому ж динаміка синхронізувалася (крім періоду початку повномасштабної війни) наступним чином: тенденція зміни темпу приросту валютного курсу в базовому періоді провокувала майже аналогічну тенденцію зміни темпу приросту надходжень митних платежів у наступному періоді (виходячи з кутів нахилу графіків). Тобто, почав простежуватися зв'язок і взаємозалежність між цими показниками (з відривом у часі, що природньо). Зазначене не поширюється на період повномасштабного вторгнення росії в Україну, в якому почали діяти чинники воєнного характеру.

Таким чином, не можна передбачати навіть зниження фіскальної ефективності митної політики в результаті входження України до митного союзу ЄС (яке цілком обґрунтовано могло б статися), не кажучи про інші позитивні ефекти. Зазначене свідчить на користь подальших інтеграційних рішень.

Додатковим підтвердженням наведеного може слугувати аналіз динаміки надходжень митних платежів (зокрема, як найбільш наглядний приклад – імпортного мита) після приєднання низки країн до ЄС на початку XXI століття (рис. 4-6).

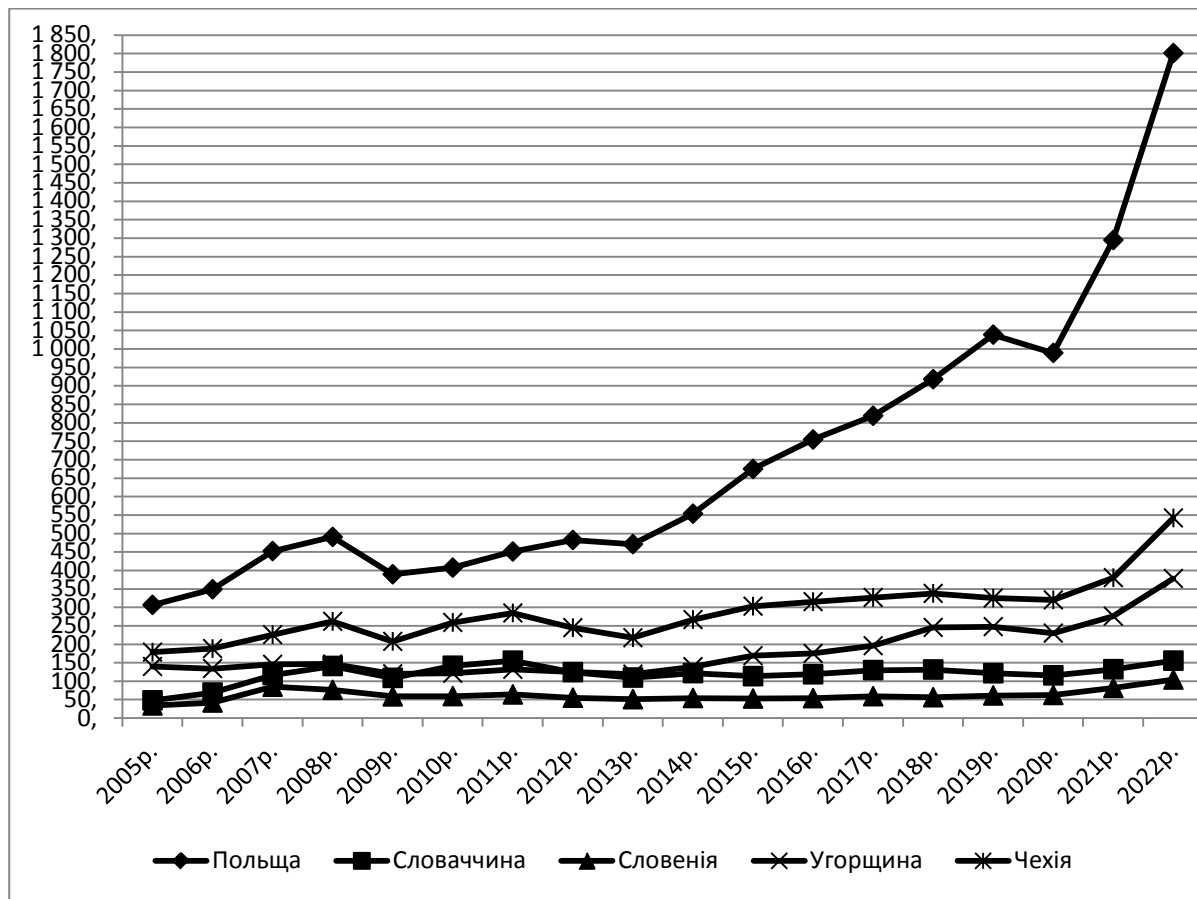

Рис. 4. Надходження імпортного мита після приєднання окремих країн Центральної Європи до ЄС з 2004р., млн. євро.

Fig. 4. Import duty receipts after the accession of certain Central European countries to the EU since 2004, million euros.

Джерело: складено авторами на основі [20]

Source: compiled by the authors based on [20]

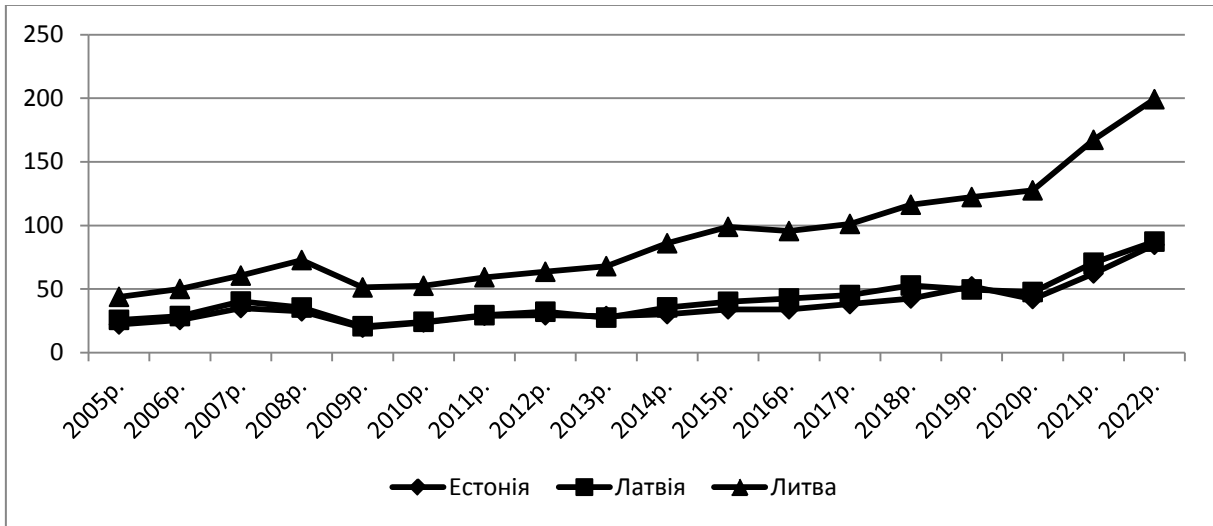

Рис. 5. Надходження імпортного мита після приєднання Балтійських країн до ЄС з 2004р., млн. євро.

Fig. 5. Import duty receipts after the accession of the Baltic States to the EU since 2004, million euros.

Джерело: складено авторами на основі [20]

Source: compiled by the authors based on [20]

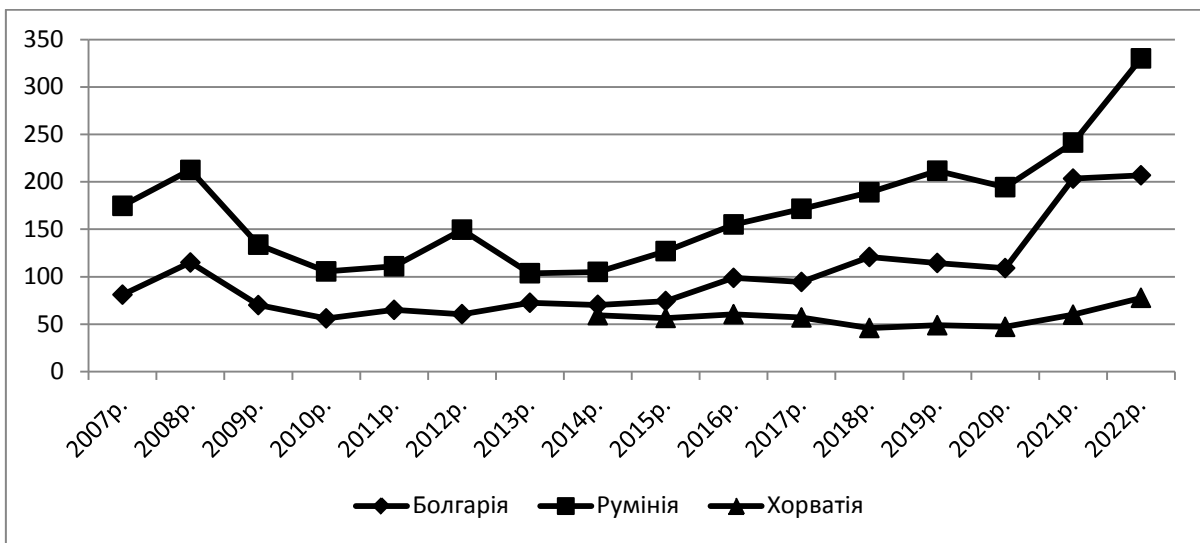

Рис. 6. Надходження імпортного мита після приєднання окремих країн Південно-Східної Європи до ЄС з 2007р. та 2013р., млн. євро.

Fig. 6. Import duty receipts after the accession of certain countries of South-Eastern Europe to the EU since 2007. and 2013, million euros.

Джерело: складено авторами на основі [20]

Source: compiled by the authors based on [20]

Природно, що, враховуючи українську історію, для нас особливий інтерес становили колишні соціалістичні країни. На них і зосереджено увагу, тому до аналізу не увійшли Кіпр та Мальта, які у той же період приєдналися до ЄС. При цьому, якщо країна приєдналася не з 1 січня відповідного року, то аналізувалися дані з наступного року після приєднання.

У всіх випадках маємо суттєве зростання надходжень до кінця аналізованого

часового інтервалу. Коливання всередині інтервалу переважно співпадають з періодами світової фінансової кризи та відновлення після неї, а також корона-кризи. Отже, аналізуючи загальний тренд на довготривалому часовому інтервалі, приходимо до висновку про позитивний вплив приєднання до митного союзу на обсяги міжнародної торгівлі, про що свідчать зростання надходжень митних платежів до бюджетів держав-членів навіть попри взаємне їх скасування всередині об'єднання. Переважання ефектів «створення торгівлі» спричиняє дані наслідки для бюджетів та економік і є вагомим аргументом на користь подальшого розвитку інтеграційних процесів.

Висновки. В умовах розвитку інтеграційних процесів, що характеризуються зростанням взаємозалежності країн, стиранням міждержавних кордонів та світовою лібералізацією зовнішньоторговельної діяльності відбувається зростання ролі митної політики. Останню ми розглядаємо як сукупність взаємопов'язаних заходів державного впливу на забезпечення національних інтересів в економічній і громадсько-безпековій сферах, які реалізуються через застосування тарифних і нетарифних інструментів регулювання зовнішньоекономічних відносин.

Наскільки б очевидним не був взаємозв'язок митної політики із зовнішньоторговельною політикою держави, все ж таки цілі першої мають певний фіскальний характер і тісно пов'язуються із формуванням бюджету. Відтак постає питання про фіскальні ефекти митної політики, що можуть позитивно або негативно відобразитися на бюджетних надходженнях.

Посилення інтеграційних процесів, зокрема розвиток зон вільної торгівлі і митних союзів у процесі лібералізації міжнародної торгівлі, призвели до значного зниження ставок мита та збільшення частки безмитних позицій у національних митних тарифах. Зазначене мало б негативно відобразитися на надходженнях митних платежів до бюджету. Водночас аналіз бюджетних надходжень України та окремих країн-членів ЄС від митних платежів показав загальне їх зростання після приєднання до зони вільної торгівлі з ЄС (для України) та до митного союзу ЄС (для країн-членів ЄС). Така ситуація обумовлена ефектом «створення» торгівлі, коли втрата надходжень від ввізного мита компенсується зростанням надходжень від податку на додану вартість, акцизного податку та інших платежів через збільшення обсягу імпорту товарів.

1. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. №4495-VI. Дата оновлення: 13.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/find?text=%EF%EE%EB%B3%F2%E8%EA#Text> (дата звернення: 15.04.2024).
2. Гребельник О. П. Митна справа : підручник. 4 вид., оновл. та допов. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 472 с.
3. Денисенко В. В. Словник митних термінів. Запоріжжя : ЗНТУ, 2017. 127 с.
4. Крупка М. І., Грін О. В., Замасло О. Т. та ін. Митна справа : підручник / за ред. М. І. Крупки. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 572 с.
5. Ківалов С. В., Кормич Б. А. Митна політика України : підручник. Одеса : Юридична література, 2001. 256 с.
6. Приймаченко Д. В. Митна політика держави та її реалізація митними органами : монографія. Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2006. 332 с.
7. Разумова О. І. Митна політика в контексті формування та реалізації митного законодавства України. *Право і суспільство*. 2019. №2. Ч. 2. С. 121-125.
8. Крисоватий А. І., Герчаківський С. Д., Дем'янюк О. Б. та ін. Митна справа : підручник / за ред. А. І. Крисоватого. Тернопіль : ВПЦ «Екон. думка ТНЕУ», 2014. 540 с.
9. Радченко О. М. Фінансова діяльність та митна політика держави. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №1. С. 303-306.
10. Лепеха М. О., Смоляр М. М. Здійснення митної політики в Україні на сучасному етапі. *Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування*. 2019. Вип. 3. С. 118-123.
11. Гуцул І. А. Митна політика у фіскальному просторі України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2015. Вип. 10. С. 232-234.
12. Пашко П. В. Митна безпека (теорія, методологія та практичні рекомендації) : монографія. Львів : ІРД

- НАН України, 2009. 628 с.
13. Francis K., Kabira W., Njoroge J., Juma D. The East African customs union opportunities and challenges for small-scale women traders: research paper for inception workshop on mainstreaming gender in trade. Nairobi : Collaborative centre for gender & development, 2009. 32 p.
 14. Петухова В. О. Теоретичні засади дослідження митних союзів як досконалої форми зони вільної торгівлі у контексті міжкrajнної взаємодії. *Вісник Харківського національного університету ім. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм*. 2016. Вип. 5. С. 54-57.
 15. Customs unions. URL: <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/content/customs-unions> (дата звернення: 22.01.2024).
 16. Khalid A. Customs Union – What Is It, Examples, vs Free Trade Area. URL: <https://www.wallstreetmojo.com/customs-union/> (дата звернення: 15.04.2024).
 17. Özgöker U., Bedirhan Z. A. The modernisation of the EU-Turkey customs union. *Istanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*. 2016. Vol. 5 (10). P. 37-53.
 18. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/budget> (дата звернення: 15.04.2024).
 19. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates> (дата звернення: 15.04.2024).
 20. Official site Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/gov_10a_taxag__custom_10866571/default/table?lang=en (дата звернення: 15.04.2024).

References

1. *Customs Code of Ukraine*, 2012, No.4495-VI. Verkhovna Rada of Ukraine. zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/find?text=%EF%EE%EB%B3%F2%E8%EA#Text. Accessed 15 April 2024.
2. Hrebelnyk, O. P. *Customs business*. 4th edit. Kyiv, Center for Educational Literature, 2014.
3. Denysenko, V. V. *Dictionary of customs terms*. Zaporizhzhia, ZNTU, 2017.
4. Krupka, M. I., Hrin, O. V., Zamaslo, O. T. et al. *Customs business*, edited by M. I. Krupka. Lviv, LNU named after Ivan Franko, 2017.
5. Kivalov, S. V., and B. A. Kormych. *Customs policy of Ukraine*. Odesa, Legal literature, 2001.
6. Prymachenko, D. V. *Customs policy of the state and its implementation by customs authorities*. Dnipropetrovsk, Academy of the Customs Service of Ukraine, 2006.
7. Razumova, O. I. “Customs policy in the context of formation and implementation of customs legislation of Ukraine.” *Law and society*, vol. 2, no. 2, 2019, pp. 121-125.
8. Krysovatyi, A. I., Herchakivskiyi, S. D., Demianiuk, O. B. et al. *Customs business*, edited by A. I. Krysovatyi. Ternopil, PH “Econ. opinion of TNEU”, 2014.
9. Radchenko, O. M. “Financial activity and customs policy of the state.” *Legal scientific electronic journal*, no. 1, 2020, pp. 303-306.
10. Lepekha, M. O., and M. M. Smoliar. “Implementation of customs policy in Ukraine at the current stage.” *Economic Herald. Series: finance, accounting, taxation*, no. 3, 2019, pp. 118-123.
11. Hutsul, I. A. “Customs policy in the fiscal space of Ukraine.” *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Economics and management*, no. 10, 2015, pp. 232-234.
12. Pashko, P. V. *Customs security (theory, methodology and practical recommendations)*. Lviv, IRD NAS of Ukraine, 2009.
13. Francis, K., Kabira, W., Njoroge, J., and D.Juma. *The East African customs union opportunities and challenges for small-scale women traders: research paper for inception workshop on mainstreaming gender in trade*. Nairobi, Collaborative centre for gender & development, 2009.
14. Petukhova, V. O. “Theoretical foundations of the study of customs unions as a perfect form of a free trade zone in the context of international cooperation.” *Bulletin of Kharkiv National University named after Karazin. Series: International relations. Economy. Local studies. Tourism*, no. 5, 2016, pp. 54-57.
15. Customs unions. EC.EUROPA, trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/content/customs-unions. Accessed 15 April 2024.
16. Khalid, A. “Customs Union – What Is It, Examples, vs Free Trade Area.” [Wallstreetmojo, www.wallstreetmojo.com/customs-union/](https://www.wallstreetmojo.com/customs-union/). Accessed 15 April 2024.
17. Özgöker, U., and Z. A. Bedirhan. “The modernisation of the EU-Turkey customs union.” *Istanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, vol. 5, is. 10, 2016, pp. 37-53.
18. Ministry of Finance of Ukraine, mof.gov.ua/uk/budget. Accessed 15 April 2024.
19. National Bank of Ukraine, bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates. Accessed 15 April 2024.
20. Eurostat. EC.EUROPA, ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/gov_10a_taxag__custom_10866571/default/table?lang=en. Accessed 15 April 2024.